

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi	
Forfatter:	Anna Helga Hannesdóttir	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 5, 2001, s. 3-17 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27.-29. maj 1999	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Anna Helga Hannesdóttir

Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi

This article deals with the contrastive perspective in Swedish lexicography in the 19th century. The first complete monolingual dictionary of Swedish, published 1850–1855, depends largely on the bilingual tradition that had been developed during the 18th and early 19th century. In spite of this, it does not exhibit any traces of a contrastive perspective. In the two monolingual fragments, Kindblad 1840[–41] and Almqvist 1842[–44], on the other hand, a contrastive analysis is central to the lexical description of the headwords. In fact, the fragments demonstrate a very different and theoretically advanced lexical analysis compared to the succeeding monolingual dictionaries of Swedish.

Äntligen intresserar sig forskarna för den tvåspråkiga lexikografen!

När den första nordiska konferensen i lexikografi hölls 1991 ägnades en viss uppmärksamhet åt den då pågående diskussionen om huruvida lexikografen egentligen var en vetenskaplig verksamhet eller om den bara var "en ren ordinnsamling av ateoretisk karakter" (Fjeld 1992:1). Då konferensen var avslutad var nog de flesta av deltagarna överens om att visst var lexikografen – om inte redan så i alla fall på god väg att bli – en egen vetenskap.

De senaste åren har intresset ökat markant också för den tvåspråkiga lexikografen. I stället för att uppfattas som en verksamhet som i allt väsentligt varit sekundär till den enspråkiga lexikografen – och till och med som en ganska trivial verksamhet – har den kommit att uppmärksammas som ett eget, självständigt område inom disciplinen, ett område med egna syften och metoder som också kräver egen teoribildning. Detta är glädjande på många sätt.

I Sverige har den enspråkiga lexikografen så länge den har funnits haft en betydligt högre status än den tvåspråkiga. Detta

beror möjligen delvis på att den enspråkiga svenska lexikografins etablering sammanföll i tiden med ett idéklimat som dominerades av nationalromantiken. Det upplevdes som besvärande – eller rent av pinsamt – att det vid 1800-talets mitt ännu inte fanns någon ordbok över det svenska språket. Detta påpekas av Anders Fredrik Dalin i förordet till den första enspråkiga svenska ordboken, *Ordbok öfver svenska språket*. Den började ges ut 1850 och förelåg färdig 1855. Han kommenterar där den ringa aktiviteten inom den svenska språkforskningen rent allmänt, och han yttrar sig särskilt om läget på ordboksfronten. Enstaka insatser har visserligen gjorts, säger han,

men inga mera omfattande, djupgående forskningar, åsyftande att i hela dess vidd utreda sambandet emellan språkets nutid och forntid, hafva försports*); och – hvad som är ännu märkvärdigare – ett folk, som i nästan alla bildningens riktningar höjt sig till jemnbredd med jordens mest hyfsade nationer, saknar ännu en ordbok öfver sitt eget språk, något som de flesta Europas folkstammar äga, till och med de ofria. (Dalin 1850:71)

I den not som följer det citerade stället undantar han dock Johan Rydqvists *Svenska språkets lagar*, vars första del då precis hade kommit ut. Det skulle dröja ytterligare fem delar och 33 år innan dennes arbete förelåg komplett.

Liksom språkvetenskapen i allmänhet kom också den svenska lexikografen att präglas av de nationalromantiska idéerna. Från det att den enspråkiga lexikografen väl var etablerad kom den lexikografiska verksamheten som var akademiskt baserad helt att domineras av enspråkiga, historiskt inriktade projekt eller också av uppteckning av dialekterna och i förlängningen av det utgivningen av dialektordböcker. Dessutom naturligtvis av Svenska Akademiens ständigt aktuella ordboksprojekt – som till slut kom igång. Med tanke på att lexikografen vid sekelskiftet 1900 av självaste Noreen karakteriserades som en ”osystematisk och såtillvida ovetenskaplig uppställning af grammatikens innehåll” (Noreen 1903:49), är det inte särskilt anmärkningsvärt att tvåspråkiga ordböcker och tvåspråkig lexikografi inte tilldrog sig någon större uppmärksamhet från forskarsamhället.

Dalins *Ordbok öfver svenska språket* har framstått som ett pionjärarbete, märkligt bland annat genom att det tog så kort tid att fullborda det, och även genom att den enspråkiga lexikografin där framträdde för första gången och ändå så färdig i sin form. Vad hade då Dalin att bygga på? Han hade åtskilligt. För det första hade han den färdiga modell för den lexikaliska beskrivningen av svenskan som hade utvecklats i 1700-talets och det tidiga 1800-talets tvåspråkiga ordböcker. Den utvecklingen har jag beskrivit i annat sammanhang (Hannesdóttir 1998). För det andra hade han de två fragment till enspråkiga ordböcker som i 40-talets början publicerades av Karl Eduard Kindblad respektive Carl Jonas Love Almqvist. Sist men inte minst var han inte någon duvunge själv; han började sin lexikografiska verksamhet redan i slutet av 30-talet och gav bl.a. ut en stor fransk-svensk ordbok 1842–43.

Idag betraktas som sagt den enspråkiga och den tvåspråkiga lexikografin som två helt separata områden inom den lexikografiska disciplinen. Den enspråkiga lexikografins syfte kan ju formuleras så, att den bidrar till beskrivningen av det aktuella språket samt att den ger anvisningar om de olika ordens egenskaper och användning, medan den tvåspråkiga lexikografins syfte i första hand har varit pedagogiskt eller att framställa praktiska redskap för att underlätta olika slag av kommunikation mellan talare av olika språk. Det är lätt att hålla med Kromann, Riiber och Rosbach när de påpekar att det på alla plan är "easy to demonstrate the empirical dependence of the large bilingual dictionaries on the major national monolingual dictionaries" (Kromann, Riiber & Rosbach 1991:2714).

Detta skulle innebära att den tvåspråkiga lexikografin är logiskt sekundär i förhållande till den enspråkiga. Samtidigt kan man inte komma ifrån att den tvåspråkiga lexikografin har en betydligt äldre historia än den enspråkiga. Samma forskare har alltså rätt också när de påpekar att "it seems reasonable to say that bilingual or multilingual lexicography was the natural predecessor of monolingual lexicography" (Kromann, Riiber & Rosbach 1991:2712). Här förutsätts en lexikografisk utveckling som inte bara har inneburit att en ny typ av ordböcker har

utvecklats, dvs. de enspråkiga. Rimligen fanns det också en kvalitativ utveckling, eller som de också konstaterar: "there was a natural evolution from a primitive lexicography of translation to a highly-developed and sophisticated monolingual lexicography" (Kromann, Riiber & Rosbach 1991:2712).

Frågan är då: hur primitiv var den tvåspråkiga svenska lexikografin vid 1800-talets mitt – eller, hur långt hade lexikografins kvalitativa utveckling nått innan den enspråkiga lexikografin kom igång. Jag har i min tidigare nämnda avhandling (Hannesdóttir 1998) hävdad att svenskans lexikaliska beskrivning i allt väsentligt hade funnit sin form redan innan Dalins ordbok gavs ut. De stora, tvåspråkiga ordböcker som hade svenska som källspråk utgjorde kanske de viktigaste redskapen i den språkplaneringsprocess som för svenskans del kom igång på allvar under 1700-talet. I dessa ordböcker etablerades ett ordförråd som kunde sägas vara ett sanktionerat svenskt ordförråd, ett ordförråd som i stor utsträckning övertogs av Dalin. Där etablerades också en modell för beskrivningen av enskilda svenska ords grammatiska, syntaktiska och pragmatiska egenskaper.

Inom den tvåspråkiga lexikografin utfördes och utvecklades sålunda de båda delprocesser inom språkplaneringen som Einar Haugen har kallat *leksisering* respektive *grammatisering* (Haugen 1990:54; se också Hannesdóttir 2000). I de tvåspråkiga ordböckerna lämnades anvisningar och rekommendationer beträffande ordens användning. Ortografiska rekommendationer förekommer, både direkta, som när Abraham Sahlstedt i sin svensk-latinska *Swensk ordbok* (1773) förser uppslagsordet *Feck* med upplysningen "*perperam pro Fick*", och indirekta, som när han hänvisar läsaren från en form av ett uppslagsord till en annan form av ordet, t.ex. "**Fjäl**, *vide Fjärd*" och "**Fäja**, *vide Feja*" (Sahlstedt 1773, s.v. *feck, fjäl, fäja*). Också böjningsanvisningar är vanliga; såsom framgår av exempel (1) och (2) nedan kan de olika formerna redovisas noggrant. Även brukskommentarer var naturliga inslag i de stora tvåspråkiga ordböckerna (exempel 3).

- (1) Få, v. *anom.* jag får, vi få, j fån, de få, *pr.* jag fick, vi finge, de fingo, *imp.* fått, *sup.* (Möller 1790, s.v. *få*)
- (2) Gå, v. n. & a. 4. (*impf. indic.* Gick, *pl.* Gingo, *impf. conj.* Ginge; *pres. conj.* Gånge; *imper. sing.* Gack el. Gå, *pl.* Gån; *sup.* Gått; *p. p.* Gången) [---]. (*Parallèle des langues Française & Suédoise* (=Weste), del 3, 1807, s.v. *gå*)
- (3) GA`DDA sig tillsammans, bättre Sammangadda sig. GA`NTAS, v. d. I. (*pop. och mind. brukl.*) *Folåtrer*; *elj.* Galnas. Se äfv. Hångla. (*Parallèle* [...] del 3, 1807, s.v. *gadda, gantas*)

Vissa av de funktioner som idag enbart förknippas med den enspråkiga ordboken har således tidigare uppburits av de tvåspråkiga ordböckerna. Tämmligen kompletta, formaliserade grammatiska uppgifter om ordklassstillhörighet, substantivens deklinationstillhörighet, verbens konjugationstillhörighet samt möjligheten att använda dem i passiv form finns redan hos Sahlstedt (exempel 4).

- (4) **Bi**, N. 4. [...] *Def.* Biet. *Plur.* Bien. *Def.* Binen, *conf.* Humla.
Brand, M. 2. *Titio.* *Plur.* Brandar non Bränder, *conf.* Eldebrand.
Bringa, F. I.
Bringa, V. A. 3. *Ir.* [...] *Pr.* Bringar. *Ipf.* Bragte, *Pf.* Bragt, Bragt.
Brinna, V. N. 4. [...] *Pr.* Brinner. *Ipf.* Brann. *Pf.* Brunnit. Brunnen., *p. p.*
Def. & Plur. Brundne. (Sahlstedt 1773, s.v. *bi, brand, bringa* (f.), *bringa* (v.), *brinna*)

Den tyske lexikografen Möller är den förste som i någon större utsträckning indelar de svenska uppslagsordens betydelser i numrerade moment (exempel 5). Det är också i en tvåspråkig ordbok som systematiska anvisningar för hur de svenska uppslagsorden skulle uttalas först förekommer. I Westes svensk-franska från 1807 markeras accenten för alla två- och flerstaviga ord, och också andra uttalsdrag kommenteras (exempel 6).

- (5) **Kall**, *adj.* kallt, *adv.* 1) kalt, der Wärme beraubt. 2) fig. aller lebhaften Empfindungen beraubt, 3) kaltsinnig.
Panna, s.f. I. 1) eine Pfanne [...] 2) die Stirne.
(Möller 1790, s.v. *kall, panna*)
- (6) E`NKEL (l. ängkel) *adj.* [...] E`NSAM, (sl[utet] e) *adj.* [...] (*Parallèle* [...] del 3, 1807, s.v. *enkel, ensam*)

I sin ordbok utnyttjar också Dalin i allt väsentligt den redan utvecklade modellen för att beskriva uppslagsordens formella egenskaper.

Det drag som av naturliga skäl var minst utvecklat i de tvåspråkiga ordböcker där svenskan är källspråk var betydelsebeskrivningen, dvs. det för den enspråkiga lexikografin specifika draget att beskriva uppslagsordens betydelse i form av definitioner eller parafrafer i stället för att bara redovisa en eller flera ekvivalenter, det senare en karakteristisk egenskap som räknas som konstituerande för den tvåspråkiga lexikografin. Denna fördelning av olika typer av semantisk specifikation på de olika lexikografiska grenarna är emellertid långt ifrån någon fullständig dikotomi. Såväl klassiska aristoteliska definitioner som parafrastiska förklaringar är ganska vanliga i tvåspråkiga ordböcker (exempel 7). På samma sätt har närsynonymer och ibland räckor av närsynonymer varit ett vanligt sätt att behandla uppslagsordets innehållssida också i enspråkiga ordböcker, här illustrerat av artiklarna *kitslig* och *geschäft* (exempel 8) i *Illustrerad svensk ordbok* (1985). På denna punkt är det emellertid inte självklart att Dahlin har haft samma hjälp av de tvåspråkiga föregångarna som då det gällt beskrivningen av uppslagsordens formella egenskaper.

- (7) **gubbe** *-en -ar* 1 pers. old man
lagom **I** *adv* just right; nog just enough; tillräckligt sufficiently; måttligt in moderation, moderately. (*Svensk-engelsk ordbok*, 1968, s.v. *gubbe*, *lagom*)
- (8) **kitslig** *-t, -are* snarstucken, lättretad, retsam, förtretlig, förarglig, nedrig, småaktig; svår, besvärlig *det var en k. historia*. **kitslighet** *-en, -er* snarstuckenhet, småaktighet, retsamhet; retsam el. småaktig kritik el. anmärkning.
geschäft **t** [*g-*, äv. *j-*] *-et, =*, vanl. neds.: affär, näringsfång, sysselsättning. (*Illustrerad svensk ordbok*, 3 uppl. 6 tr. 1985, s.v. *kitslig*, *geschäft*)

Dalins ordbok kan på sätt och vis betraktas som höjdpunkten i den tvåspråkiga svenska lexikografins utveckling. Från 1850-talet och till den korpusbaserade lingvistikens inträde i den tvåspråkiga lexikografin har teoriutvecklingen på området varit blygsam. Därför är det välkommet med det intresse som nu riktas

mot denna gren av verksamheten. Det är dock knappast troligt att de tvåspråkiga ordböckerna någonsin kommer att återerövra alla de funktioner de fyllde under det sena 1700-talet och fram till 1800-talets mitt. De kommer sannolikt inte att konkurrera med eller komplettera SAOL i funktionen som lexikografiskt hjälpmedel i fråga om stavning, avstavning och böjning av svenska ord. Däremot skulle det kontrastiva perspektiv som definitionsmässigt borde vara grundläggande för den tvåspråkiga lexikografin kunna bidra till observationer som på olika sätt kunde föra den lexikaliska beskrivningen av svenskan framåt. Ett naturligt incitament till en sådan utveckling skulle den intensifierade översättningsverksamhet som präglat den senaste tiden kunna vara. Språkliga drag som i ett språkinternt perspektiv framstår som regelbundna och oproblematiska avslöjas ofta i det kontrastiva perspektivet som oregelbundna och intressanta. Genom att tillhandahålla nya infallsvinklar på det enskilda språket skulle den tvåspråkiga lexikografin åter kunna bidra till att föra språkbeskrivningen framåt.

Det kontrastiva perspektiv som borde genomsyra den tvåspråkiga lexikografin är för all del olika väl genomfört i de äldre tvåspråkiga ordböckerna. I de flesta fall sträcker det sig inte så mycket längre än till makronivån, dvs. själva ordförrådet och dess representation på målspråket. De som bäst har utnyttjat den kontrastiva analysen inom den svenska lexikografin är faktiskt Dalins två föregångare inom den enspråkiga lexikografin: Kindblad och Almqvist. Kindblad tycks vara den som i Sverige introducerar språkhistorisk forskning av Rasks och Grimms märke, dvs. baserad på genetisk språksläktskap. I sin ordbok genomför han inte bara det historiskt-komparativa synsättet utan också ett mera allmänt kontrastivt perspektiv som anläggs i stort och smått. Någon ortodox komparatist var Kindblad dock knappast. Till skillnad från Grimm och många av hans meningsfränder såg han inte språkförändringar som ett successivt sönderfall och en förskämning av språket utan som en "oupphörigen fortgående förnygring" av språket (Kindblad 1840[-41]:XXXIX).

Kindblads kontrastiva perspektiv framträder klart i den synkrona beskrivningen, både beträffande ordens bruk och när det

gäller beskrivningen av semantiskt närbesläktade ords betydelse. I själva ordboksdelen av fragmentet, som tyvärr bara omfattar avsnittet *a-afhackning*, (totalt knappt 700 ord), relateras exempelvis främmande ord ofta till en möjlig svensk motsvarighet, såsom sker i artikeln *accentuera* (exempel 9). Där påpekar Kindblad också att intonation och betoning inte är samma sak.

- (9) **Accentuera.** V. Akt. – 2. 4. Språkläran. a) Lägga tonvigt på en eller flera stafvelser i ett ord. Till ett riktigt uttal hörer att rätt accentuera hvarje stafvelse. De Svenska orden accentueras vanligen felaktigt af utlänningar. Uti en accentuerad, det är lång stafvelse, kan sjelfva vokalen vara antingen lång eller kort. SVENSKA AKADEMIEN.

b) Uttala vissa ord i en mening med en särdeles tonvigt. Accentuera de ord, hvarpå meningens vigt hvilar.

c) Använda tecken, i de språk där sådana finnas, till ljudformens utmärkande. Då man skrifver Franska, bör man vara uppmärksam på att rätt accentuera orden.

Något svenskt ord finnes ej som, med full motsvarighet, kunde användas i stället för det främmande accentuera; man brukar väl ibland, för de tvänne första betydelserna, säga Betona stafvelser, Betona ord, men detta är mindre egentligt, ty i dessa fall är det ej Tonen man utmärker, emedan alla stafvelser och ord gemenligen hafva en sådan, utan Tonvigten.

Läs Acksänntuera. (Kindblad 1840[–41], s.v. accentuera)

Ett främmande ord kan också, såsom ordet *affekt* (exempel 10), relateras till ett svenskt ord, *sinnerörelse*, eller till ett annat främmande ord, *passion*.

- (10) **Affekt.** Subst. M. (Flt–er) – 2. En plötsigt uppstående sinnesrörelse, såsom: Fruktan, Ångest, Blygsel, Harm, Vrede, Glädje, Sorg m. m. Stundom betecknas äfven med Affekt: Benägenheten för häftiga sinnesrörelser. *Bringa någon i affekt. Råka, komma i affekt. En våldsamt affekt. Bruket af affekternas språk är den sanna vältalarens seger.* LEOPOLD. *Vara utan affekt, full med affekt.* Ordet brukas ganska allmänt, men ersättes fullkomligt af det inhemska *Sinnerörelse*. Skillnaden emellan orden *Affekt* och *Passion* är den, att med det första blott menas En tillfälligt uppbrusande känsla, men med det sednare En fortfarande begärelse, åtrå. [...] (Kindblad 1840[–41], s.v. *affekt*)

Också svenska närsynonymers betydelse och bruk preciseras genom att de kontrasteras med varandra. Definitionen till uppslagsordet *affjädra* formulerar Kindblad som ”Borttrycka fjäderna af en lefvande fågel” och ordets användning illustreras med

språkprovet ”*Den skamlösa höken affjädrar hönsen inför allas ögon*”, hämtat ur Leopolds skrifter. Därefter kompletteras informationen ytterligare genom att ordet relateras till en närsynonym: ”I fråga om döda fåglar säges *Plocka*” (Kindblad 1840[–41], s.v. *affjädra*). Ibland innehåller artiklarna reflektioner kring möjliga semantiska distinktioner snarare än direkta rekommendationer. I exempel (11) presenterar Kindblad en utredning av vad orden *ackuschörska*, *barnmorska* och *barnförlossarinna* har gemensamt och vad det är som skiljer dem åt.

- (11) **Ackuschörska.** Subst. F. (Flt-or) –1. En i barnförlossningskonsten inlärd och densamma utöfvande qvinna. Vara en erfaren ackuschörska. Efterfölja ackuschörskans föreskrifter. Rådfråga ackuschörskan, flera ackuschörskor.
Som vårt modersmål till detta begrepps uttryckande redan förut har, dels det urgamla, af ett forntida bruk härledda ordet Jordgumma, dels ordet Barnmorska, som numera nästan uteslutande brukas, dels slutligen ordet Barnförlossarinna, utbildadt efter språkets lagar, torde ifrågasvarande utländska benämning kunna alldeles umbäras. Några anse väl denna böra användas till betecknande af en person, som inhämtat grundligare vetenskapliga kunskaper, då åter en qvinna som hufvudsakligen grundade sin barnförlossningsskicklighet på erfarenhet och vana, borde benämnas Barnmorska; men om äfven en sådan begreppsskillnad skall iakttagas, är benämningen Barnförlossarinna i förra fallet användbar. (Kindblad 1840[–41], s.v. *ackuschörska*)

Också Almqvist anlägger ett kontrastivt perspektiv i sin *Ordbok öfver svenska språket* (1842–[44]). Denna omfattar en något större del av ordförrådet än Kindblads fragment, eller *abrambär*. Själva betydelsebeskrivningen tar ofta sin utgångspunkt i ordets konstruktionssätt och den kan preciseras genom en jämförelse med betydelsen hos en närsynonym. Ibland redovisas noggranna utredningar om uppslagsordets betydelse och valens relaterat till motsvarande egenskaper hos en närsynonym. I artikeln *afflå* (exempel 12) jämförs användningen av uppslagsordet *afflå* med användningen av simplex verbet *flå*.

- (12) **Afflå**, *u.* ävflå, *v. a.* 4. Ss. — Taga huden, skinnet o. s. v. af en kropp, död eller lefvande. Verbets objekt är det, som borttages, t. ex. ”afflå skinnet på en katt.” Någon gång finner man saken, hvarifrån, satt till objekt; t. ex. ”afflå en häst.” Men det vanligaste är, att nyttja det enkla *Flå*, då man vill tala om saken, hvarifrån, såsom objektet. I frasen: ”afflå hästen huden,” är huden det verkliga objektet och hästen står ablativt,

elliptiskt, för "från hästen." Afflå kan utbytas emot *Flå af*. (C.J.L. Almqvist 1842[-44], s.v. *afflå*)

Skillnaden mellan verben *afflå* och *flå* framgår tydligast av respektive verbs lexikaliska selektionsrestriktioner. *Afflå* konstrueras vanligen med objekt som *hud* eller *skinn*, medan *flå* konstrueras med ett objekt som betecknar den varelse som blir av med huden. På liknande sätt förklaras skillnaden mellan när-synonymerna *anlete* och *ansikte* (exempel 13) genom att ordens bruk kontrasteras mot varandra. Båda orden kan också konstrueras med verbet *skina*, men det är en klar skillnad om det är *anletet* eller *ansiktet* som skiner.

- (13) **Anlete**, u. ànnléte, s. n. 4. — Ansigte; framdelen af hufvudet. Ordet Anlete begagnas i högre stil än Ansigte. Figurligt förekommer det i ordasättet: *Arbeta i sin anletes svett*, strängt och oaflåtligt arbeta. **Ansigte**, u. ànnsi'kte, s. n. 4. — 1) Anlete, främre delen af hufvudet. — 2) Utseende, anseende. Ordet Ansigte brukas i ungångsspråket hellre än Anlete, hvilket tillhör den mera upplyftade stilen. Således säger man: "hvad har du fått i ansigtet?" "jag har rosen i ansigtet," men icke: i anletet. Deremot säger man: "hans anlete skiner," och man tänker dervid på en gloria; men vid uttrycket "hans ansigte skiner," tänker man på flott, svett eller följderna af ett rus. — *Se någon under ansigtet*, betrakta utan fruktan, är ett äldre talesätt. (C.J.L. Almqvist, 1842[-44], s.v. *anlete, ansigte*)

Också rent grammatiska skillnader beträffande närsynonymers fraseologi kommenteras (exempel 14). Enheterna *beggedera* och *begge två* är i det närmaste synonyma, av numeruskongruensen framgår emellertid att *beggedera*, till skillnad från *begge två*, refererar till **var och en** av de två men inte de båda sammantaget, som dualbegrepp.

- (14) **Beggedera**, u. b`äggedéra, *adj. sing.* — Hvardera af två. Ordet är nära liktydigt med *Begge två*, men konstrueras med verb i singularis, t. ex. "beggedera har orätt." (C.J.L. Almqvist, 1842[-44], s.v. *beggedera*)

Av exempel (15) framgår hur Almqvist redovisar de betydelse-relationer som kan urskiljas inom ett semantiskt fält. Där relateras betydelsen av uppslagsordet *begjuta* till fältet 'göra våt'.

- (15) **Begjuta**, u. bejüta, v. a. 5. Böjningsformen ses under *Gjuta*. — Slå vått (vatten, vin, olja, mjölk o. s. v.) öfver något. Begjuta utmärker en starkare vätning, än som sker genom att *Fukta*; men en mindre, än som åstadkommes genom att *Öfverskölja* eller *Öfverspruta*; och ännu mindre, än genom att *Indränka*. Begjuta skiljer sig ifrån *Bespruta* deruti, att vätningen försiggår på ett mildare och saktare sätt. Konstrueras genom *med*. Verbets objekt är aldrig det våta sjelf, utan föremålet, hvarpå det våta hålles. (C.J.L. Almqvist, 1842[–44], s.v. *begjuta*)

När det gäller betydelsebeskrivningen och även betydelseindelningen använder Dalin, i arbetet med sin egen ordbok, naturligtvis de enspråkiga ordboksfragmenten – så långt de räckte. Av fragmentens kontrastiva perspektiv märks emellertid ingenting. Hans artiklar utgår strikt ifrån det enskilda uppslagsordet, som behandlas som en isolerad lexikalisk enhet. Konstruktionsuppgifter förekommer förstås, men där det finns alternativa konstruktionssätt redovisas de i bästa fall okommenterade som språkprov och de olika konstruktionernas semantiska relevans kommenteras sällan. Också betydelsebeskrivningen är begränsad till det aktuella uppslagsordet. Enstaka exempel kan dock uppbringas, som exempelvis en kommentar som kompletterar definitionen av uppslagsordet *enfaldig* (exempel 16). Sådana kommentarer är dock mycket sällsynta i Dalins ordbok.

- (16) **ENFALDIG**, ònfålldigg o. ènnfålldigg, a. 2. 1) Som har svag omdömeskraft (dock i mindre grad än *Dum*). – Syn. Se *Dum*. [---] (A.F. Dalin, 1850–1855, s.v. *enfaldig*)

Det är lätt att visa hur den första enspråkiga svenska ordboken, Dalins *Ordbok öfver svenska språket*, bygger på den lexikografiska tradition som utvecklats och konsoliderats inom den tvåspråkiga lexikografien. Verket bryter inte på något påtagligt sätt med den modell för lexikalisk beskrivning som etablerats i de tvåspråkiga ordböckerna. Dalin är emellertid inte i alla avseenden hänvisad till sina tidigare kollegers verk. Han besatt som sagt själv en hel del erfarenhet av arbete med tvåspråkiga ordböcker innan han påbörjade den enspråkiga ordboken. Det är väl kartlagt att han faktiskt utnyttjar såväl metoder som material från sin stora fransk–svenska ordbok i arbetet med den svenska ordboken. Främst är det naturligtvis artiklarnas innehållsdel som

Dalin återanvänder, dvs. de svenska definitionerna och parafaserna av franska ords betydelse men också betydelseindelningen. Därmed skulle *Ordbok öfver svenska språket* till största delen bygga på den tvåspråkiga lexikografin, något som jag tidigare argumenterat för, dock med full hänsyn till den påverkan som naturligtvis föreligger från de enspråkiga fragmenten (Hannesdóttir 1991, 1998). Riktigt så enkelt behöver det emellertid inte vara. Dalins fransk-svenska ordbok bygger direkt på Franska Akademiens ordbok. Man har konstaterat långtgående likheter mellan artiklar i akademiordboken och i Dalins tvåspråkiga fransk-svenska, i denna fransk-svenska och hans enspråkiga svenska och även i de båda enspråkiga verken: akademiordboken och Dalins svenska ordbok (Malmgren 1988, Hannesdóttir 1991, 1998).

Dalin redovisar ingenstans sitt beroende av Franska Akademiens ordbok, ej heller att han använder material från sin tvåspråkiga ordbok. Kindblad uttrycker klart att han har haft de stora, enspråkiga ordböckerna som förebilder, och hans ordbok, säger han, skall bli större än Johnsons, Franska Akademiens och till och med Adelungs respektive verk. Till uppläggningsen är likheterna med Adelungs ordbok tydliga. Adelungs stil har anammats av Kindblad; mångordigheten, detaljrikedomen och dokumentationsivern, där inget är för obetydligt för att nämnas. Som Malmgren påpekat uppger också Almqvist att han har haft Adelungs ordbok som förebild, och en möjlig påverkan kan också konstateras (Malmgren 1988:205f.). Det viktigaste är emellertid att både Kindblads och Almqvists fragment bryter klart med den tradition som utvecklats i de svenska tvåspråkiga ordböckerna. Kindblad avviker såväl när det gäller den grammatiska beskrivningen och betydelsebeskrivningen som genom att han inför nya informationskategorier i artiklarna, Almqvist i fråga om betydelsebeskrivningen och konstruktionsuppgifterna. Den gemensamma nämnaren mellan de båda verken är det kontrastiva perspektiv som präglar såväl den semantiska som den syntaktiska analysen och det faktum att detta i så stor utsträckning redovisas i artiklarna. En väsentlig skillnad mellan Dalins ordbok och de båda fragmenten är avsaknaden av kontrastivt

perspektiv hos Dalin – ett drag som paradoxalt nog till en stor del skulle kunna tillskrivas Dalins beroende av den äldre tvåspråkiga lexikografin.

Vad som här är viktigt är att det inom det tidiga 1800-talets avancerade lexikografi inte nödvändigtvis behövde föreligga någon större skillnad mellan de enspråkiga och de tvåspråkiga verken i deras uppläggning. Det är därför inget anmärkningsvärt att en enspråkig ordbok kunde bygga på tvåspråkiga arbeten; eller att en enspråkig ordbok över ett språk kunde tas som utgångspunkt för en enspråkig ordbok över ett annat språk. Där emot kan man naturligtvis urskilja olika lexikografiska traditioner, men det är inte självklart att skiljelinjen mellan dessa gick mellan just enspråkiga och tvåspråkiga verk.

Något som slår åtminstone mig som tvåspråkig användare av dagens enspråkiga svenska ordböcker är att betydelseaspekten där tilldelats så stort utrymme. Ordboken är det enda forum där det enskilda ordets alla egenskaper kan behandlas utförligt. Är det givet att en svensk modersmålslare har större svårigheter med ordens betydelse än med andra aspekter av ordets användning som till exempel ordets konstruktionsmönster och dess syntaktiska omgivningar?

De båda monumentalt anlagda men oavslutade enspråkiga fragmenten från 1840-talet representerar en lexikalisk syn som inte har manifesterats vidare inom den enspråkiga svenska lexikografin. Dalin däremot fortsatte den tradition som etablerats i de tvåspråkiga ordböckerna, och det är i allt väsentligt denna tradition som fortfarande är tongivande inom den enspråkiga lexikografin i Sverige. Med det nyväckta intresset för tvåspråkig lexikografi är det kanske dags för en alternativ, kontrastivt baserad, enspråkig lexikografi?

Litteratur

Almqvist, C.J.L. 1842[–44]. *Ordbok öfver Svenska Språket i dess närvarande skick*. Örebro: N.M. Lindhs Boktryckeri.

- Dalin, A.F. 1850–53[–55]. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm: Författarens förlag.
- Fjeld, Ruth Vatvedt. 1992. "Innledning." *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.-31. mai 1991*. (Skrifter utgitt av nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 1.) Oslo. S. 1–6.
- Hannesdóttir, Anna Helga. 1991. "Relationer mellan Dalins olika ordböcker." *Studier i svensk språkhistoria* 2. Utg. av Sven-Göran Malmgren och Bo Ralph. (*Acta universitatis Gothoburgensis: Nordistica Gothoburgensia*. 14.) Göteborg: Göteborgs universitet. S. 78–89.
- Hannesdóttir, Anna Helga. 1998. *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 23.) Göteborg.
- Hannesdóttir, Anna Helga. 2000. "Tvåspråkig lexikografi och språkplanering i 1700-talets Sverige." *Studier i svensk språkhistoria*. 5. Utgivna av L.-E. Edlund. (*Nordsvenska*. 11.) Umeå: Umeå universitet. S. 224–235.
- Haugen, Einar. 1987. *Babels förbrødring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Illustrerad svensk ordbok*. [1955] 1964. Stockholm: Natur och kultur.
- Kindblad, Karl Eduard. 1840[–41]. *Ordbok öfver Swenska Språket*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Kromann, H.-P., Th. Riiber & P. Rosbach. 1991. "Principles of Bilingual Lexicography." *Wörterbücher/Dictionaries/ Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 1989–91. Hrsg. von H. Steger & H.E. Wiegand. (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Band 5.3.) Berlin & New York: Walter de Gruyter. S. 2711–2728.
- Malmgren, Sven-Göran. 1988. "Almqvist, Dalin och den svenska definitionsordbokens födelse." *Studier i svensk språkhistoria*. Red. G. Pettersson. (*Lundastudier i nordisk språkvetenskap*. A 41.) Lund: Lund University Press. S. 195–213.
- Möller, J.G.P. 1790. *Tysk och Svensk samt Svensk och Tysk Ordbok*. Tredje delen. Greifswald: A.F. Röse.

- Noreen, Adolf. 1903. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Första bandet. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Sahlstedt, Abraham M. 1773. *Swensk ordbok*. Stockholm: C. Stolpe.
- Svensk-engelsk ordbok*. 1968. Stockholm: Esselte Studium.
- Weste E.W. 1807. *Svenskt och fransyskt lexicon. (Parallèle des langues Française & Suédoise. Tome III-IV.)* Stockholm: J.C. Holmberg.